

POLITIET
POLITIDIREKTORATET

Evaluering av politidistriktene håndtering av saker oversendt fra Spesialenheten for administrativ behandling

Februar 2015

Innholdsfortegnelse

1. SAMMENDRAG	3
2. INNLEDNING.....	5
2.1 BAKGRUNN OG FORMÅL	5
2.2 ORGANISERING AV EVALUERINGSARBEIDET	6
2.3 METODE OG DATAGRUNNLAG	6
3. FORDELING AV KLAGEFORHOLD PÅ ULIKE ÅRSAKSKATEGORIER.....	9
4. KVALITATIV GJENNOMGANG AV INNSENDE SAKER.....	13
FEILAKTIG BRUK AV TVANGSMIDLER	13
ARRESTSAKER	14
DATASIKKERHET/MISBRUK AV INFORMASJON	14
PERSONLIGE FEIL OG RUTINESVIKT	15
5. BRUK AV INSTRUKS FOR KLAGEBEHANDLING	16
6. POLITIDISTRIKTENES, SÆRORGANENES OG POLITIDIREKTORATETS BEHANDLING AV SAKENE.....	17
7. LÆRINGSPUNKTER.....	21
8. REFERANSELISTE	22
9. VEDLEGG	23
VEDLEGG 1. FORSLAG TIL SJEKKLISTE	23
VEDLEGG 2. EKSEMPEL PÅ SAKSFREMSIDE	24

Liste over figurer:

Figur 1: Evaluerte saker fordelt på årsakskategorier	12
Figur 2: I hvor stor grad er politimester engasjert i behandlingen av saker oversendt fra Spesialenheten for administrativ behandling i politidistriktet?	18
Figur 3: Totalinntrykk av hvordan sakene er blitt håndtert i politidistriktet/særorganet.....	19

Liste over tabeller:

Tabell 1: Oversikt over innsendte saker per politidistrikt/særorgan.....	7
Tabell 2: Antall klageforhold fordelt på årsakskategori og politidistrikt/særorgan	11
Tabell 3: Gjennomførte tiltak	19

1. SAMMENDRAG

Formålet med evalueringen har vært å vurdere om politidistriktene og særorganene i tilstrekkelig grad følger opp saker tilsendt av Spesialenheten for administrativ behandling. Dette gjelder blant annet saker hvor det ikke er reagert med straff, men hvor politiet likevel bør ta lærdom av erfaringer fra saken og for eksempel endre sine rutiner. Saker vil også kunne bli sendt til administrativ vurdering fordi Spesialenheten mener saken kan gi grunnlag for disiplinær reaksjon overfor ansatte i politiet. Evalueringen skal trekke ut læringspunkter fra politidistriktene og særorganenes behandling av disse sakene, og omsette disse til tiltak egnet til å forbedre behandlingen av denne sakskategorien.

Det er gjennomgått 62 saker oversendt til administrativ behandling i perioden 1. januar 2012 til 31. desember 2013. I disse 62 sakene som er evaluert er det identifisert 67 klageforhold.

De fleste sakene inneholder en klage på polititjenestepersonens atferd

Et flertall av klageforholdene (55 %) relaterer seg til polititjenestepersonens atferd. Om lag 21 % av klagen omhandler overdreven bruk av makt fra politiets side, mens rundt 12 % er klager på brudd på taushetsplikt og 12 % klager på politiets saksbehandling og/eller service.

Gjennomgående god saksbehandling av saker i politidistriktene

48 av 62 saker (77 %) får en god og grundig behandling i politidistriktene og særorganene. Sakene diskuteres i ledermøter og det gjennomføres tiltak basert på klagen og Spesialenhetens vurderinger og anbefalinger. Spesialenhetens anbefalinger følges i et stort flertall av sakene. Politidistriktene og særorganene utformer også i stor grad egne tiltak. Dette tyder på at politidistriktene og særorganene nå har et mer aktivt forhold til erfaringslæring, og i langt større grad evaluerer uønskede hendelser og ser på hva som kan gjøres for å unngå disse i fremtiden. Politimester er engasjert i behandlingen av disse sakene i over 40 prosent av tilfellene. Det er imidlertid for lite system og orden i saksdokumentene, og manglende dokumentasjon på hvilke tiltak som er iverksatt.

Gjennomgangen av de innsendte sakene viser at ingen politidistrikt eller særorgan behandler sakene i henhold til instruks for klagebehandling, og de tilhørende registreringsrutiner. Det virker ikke som om politidistriktene/særorganene er klar over at instruks gjelder i denne type saker. Instruks legger for eksempel opp til at klager skal ha underretning om klagesakens utfall. Vi finner nesten ingen dokumentasjon på at anmelder har blitt underrettet om politidistriktets/særorganets behandling av saker oversendt for administrativ behandling.

Problemområder

En grundigere gjennomgang av innholdet i klageforholdene viser at de særlig omhandler temaene «feilaktig bruk av tvangsmidler», «arrestsaker», «datasikkerhet/misbruk av informasjon» og «personlige feil/feilvurderinger».

Feilaktig bruk av tvangsmidler gjelder særlig uhjemlede ransakinger, manglende notoritet ved negativ ransaking, uhjemlede beslag, uhjemlet maktbruk og uhjemlet bortkjøring. Ved flere av disse sakene er "forholdsmessighetsprinsippet" en viktig faktor som ikke synes å vektlegges nok.

Flere av klagesakene omhandler situasjoner i arrest. Det kan være at man for eksempel ikke har forsikret seg om å kontrollere arrestant i nødvendig grad, eller at man ikke har vurdert behovet for stripping godt nok.

«Datasikkerhet/misbruk av informasjon» dreier seg i stor grad om saker hvor tjenestepersonell tar ut informasjon til privat nytte eller på vegne av andre utenforstående. En del saker sendes til administrativ behandling for gjennomgang av rutiner vedrørende sletting av videoovervåkningsopptak fra politiets celler.

Mange saker gjelder unøyaktighet eller personlige feil hos tjenesteperson. Regler og rutiner for angjeldende sak er klare, men ikke fulgt. Dette gjelder for eksempel saker der tjenestevåpen ikke er forsvarlig håndtert eller oppbevart.

Læringspunkter

Rapporten trekker frem flere læringspunkter som kan bidra til en bedre behandling av saker oversendt fra Spesialenheten for administrativ behandling. Det må blant annet presiseres overfor politidistriktene og særorganene at disse sakene skal behandles som en publikumsklage etter mottak fra Spesialenheten, og at instruksene for behandling av klagesaker må følges så langt det lar seg gjøre. Det bør også bli en rutine at politimester informerer anmelder/klager om sakens videre behandling internt i politidistriktet/særorganet, og om eventuelle tiltak som blir satt i verk. Politidirektoratet bør i større grad ta tak i prinsipielle saker/saker med generell interesse, og se på behov for endrings- og utviklingsarbeid. Det ligger et betydelig potensial for læring og forbedring av polititjenesten i disse sakene, og de bør derfor gå inn i Politidirektoratets systemer for erfaringslæring.

2. INNLEDNING

2.1 Bakgrunn og formål

Politidirektoratet gjennomførte høsten 2013 en evaluering av politidistriktenes behandling av henvendelser fra publikum om påståtte kritikkverdige forhold utført i tjeneste (POD 2013a). Datagrunnlaget i denne evalueringen var klager om kritikkverdige forhold, det vil si at anmeldelser av påståtte straffbare forhold ble holdt utenfor.

I tilfeller hvor det som følge av anmeldelse eller andre omstendigheter er rimelig grunn til å undersøke om en ansatt i politiet eller påtalemyndigheten har begått en straffbar handling i tjenesten, utføres etterforskningen av *Spesialenheten for politisaker*, jf. straffeprosessloven § 67 femte ledd og påtaleinstruksens kap. 34. Spesialenheten avgjør også i de fleste tilfeller tiltale spørsmålet, jf. strpl. § 67 femte ledd. Dersom det gjennom anmeldelse eller ved enhetens etterforskning er kommet frem forhold som tilsier at saken bør vurderes administrativt, skal sjefen for Spesialenheten sende saken til berørt politimester/særorgan, jf. påtaleinstruksen § 34-7 annet ledd.

Spesialenheten skriver i sin Årsrapport 2013: «Når Spesialenheten sender saker til administrativ vurdering betyr det, at det under etterforskningen av saken, er kommet fram opplysninger som bør følges opp i politiet eller påtalemyndigheten. Dette kan blant annet gjelde saker hvor det ikke er reagert med straff, men hvor politiet likevel bør ta lærdom av erfaringer fra saken og for eksempel endre sine rutiner. Saker vil også kunne bli sendt til administrativ vurdering fordi Spesialenheten mener saken kan gi grunnlag for disiplinær reaksjon overfor ansatte i politiet. Saker hvor det reageres med straff vil også kunne være egnet for administrativ gjennomgang og erfaringslæring» (Spesialenheten for politisaker 2014, side 40). Det er med andre ord et stort spenn i hvilke saker som kan sendes til politidistrikter og særorganer for administrativ behandling, men de inneholder alle et læringspotensial.

Disse sakene omfattes også av ”Instruks for behandling av henvendelser om kritikkverdige forhold utført i tjeneste i politi- og påtalemyndigheten”, jf. Justisdepartementets brev av 22.12.2005 side 2.^{1,2}

Finstadutvalget gjennomførte i sin evaluering av Spesialenheten og klagesporet i 2009 delprosjektet «Saker fra Spesialenheten til administrativ vurdering i 2007» (NOU 2009:12). Formålet med delprosjektet var å få kunnskap om hvordan politidistriktene håndterte disse sakene. Prosjektet konkluderte blant annet med at politidistriktene i liten grad hadde en systematisk og sporbar håndtering av saken, og at politimester var involvert i sakene i ulik grad.

Det var et behov for å følge opp Finstadutvalgets delprosjekt fra 2009 og å komplettere Politidirektoratets evaluering av klagesaksbehandlingen fra 2013.

Formålet med evalueringen har derfor vært å trekke ut læringspunkter fra politidistriktenes behandling av saker tilsendt av Spesialenheten for administrativ behandling, og omsette disse

¹ «Instruks for behandling av henvendelser om kritikkverdige forhold utført i tjeneste i politi- og lensmannsetaten» (https://www.politi.no/vedlegg/lokale_vedlegg/politidirektoratet/Vedlegg_687.pdf)

² Siden saken skal behandles i henhold til Instruks for behandling av publikumsklager kan vi si at saken «konverteres» til en klage. Vi vil derfor i fortsettelsen av rapporten bruke begrepene «klage» og «klageforhold» når vi omtaler innholdet i sakene, og begrepet «klager» om den som opprinnelig leverte anmeldelsen.

til tiltak egnet til å forbedre behandlingen av denne sakskategorien, inkludert eventuelle nasjonale rutiner/standarder. Videre skal evalueringen vurdere om politidistriktene følger opp disse sakene i tilstrekkelig grad og bruker dem i et utviklings- og læringsperspektiv. I tillegg skal evalueringen også se på innholdet i disse sakene for å avdekke eventuelle problemområder, og eventuelt utarbeide forslag til tiltak for å forbedre disse.

2.2 Organisering av evalueringsarbeidet

Evalueringsgruppen har bestått av Liv Karin S. Stenberg (prosjektleder) og Bertil Nordstrøm ved Analyseseksjonen i Avdeling for strategi og virksomhetsstyring i Politidirektoratet, i tillegg til politimestrene Finn T. Rud, Kjell Eide, Anders Nerli og Tor J. Backe-Hansen. Politimestrene har hatt hovedansvar for den politifaglige evalueringen av de innsendte sakene opp mot «Instruks for behandling av henvendelser om kritikkverdige forhold utført i tjeneste i politi- og lensmannsetaten» fastsatt av Justisdepartementet 21.11.2005, og som trådte i kraft 16. januar 2006. Prosjektet har også hatt en styringsgruppe bestående av avdelingsdirektør Espen Frøyland, seniorrådgiver Elisabeth Kaas og politimester Johan Martin Welhaven.

2.3 Metode og datagrunnlag

Evalueringen baserer seg på 2 ulike metoder:

1. Evaluering av et utvalg av saker oversendt fra Spesialenheten for administrativ behandling som er vurdert opp mot ovenfor nevnte instruks og vurderingskriterier fastsatt av evalueringsgruppen, og gjennomgang av redegjørelse av saksoppfølging i distriktet eller særorganet
2. Kvantitativ analyse av data fra evalueringsskjema utfylt på bakgrunn av evalueringen av de innsendte sakene.

I slutten av april 2014 mottok alle politidistrikt og særorganer brev med henstilling om å sende inn samtlige saker oversendt fra Spesialenheten for administrativ behandling fra perioden 1. januar 2012 til 31. desember 2013, uavhengig av når saken ble anmeldt/opprettet. I tillegg skulle distriktet sende inn en kort redegjørelse av hvilken oppfølging saken har fått i politidistriktet/særorganet, herunder eventuelle tiltak og endringer i rutiner og systemer. Vi mottok totalt 66 saker fra 25 politidistrikter og 4 særorgan.

Tabell 1: Oversikt over innsendte saker per politidistrikt/særorgan

Politidistrikt	Mottatte saker	Evaluerte saker	Fra Spesialenhetens årsrapport 2012 & 2013	Ant saker som mangler
Agder	2	2	2	
Asker og Bærum	0	0	0	
Follo	5	5	5	
Gudbrandsdal	1	1	2	-1
Haugaland & Sunnhordland	1	1	3	-2
Hedmark*	4	3	3	
Helgeland	0	0	0	
Hordaland	Ingen tilbakemelding	0	4	-4
Midtre Hålogaland	1	1	1	
Nord-Trøndelag	1	1	1	
Nordmøre og Romsdal	0	0	0	
Nordre Buskerud	0	0	0	
Oslo**	16	17	15	
Rogaland	4	4	9	-5
Romerike	3	3	3	
Salten	0	0	1	-1
Sogn og Fjordane	0	0	0	
Sunnmøre	3	3	4	-1
Søndre Buskerud	4	4	5	-1
Sør-Trøndelag	5	5	4	
Telemark	2	2	2	
Troms	Ingen tilbakemelding	0	0	
Vestfinnmark*	2	1	3	-1
Vestfold	1	1	3	-2
Vestoppland	0	0	1	-1
Østfinnmark***	1	0	1	-1
Østfold	3	3	5	-2
Kripos	3	3	2	
Politiets utlendingsenhet****	2	1	1	
Utrykningspolitiet (UP)	1	1	1	
Økokrim	0	0	0	
TOTALT	66	62	81	-22

* 1 sak mangler dokumentasjon på lokal behandling og er ikke evaluert

** Evaluatør valgte å dele 1 sak i to pga saksomfang og innhold

*** Oversendt sak er ikke oversendt til administrativ behandling og derfor ikke evaluert.

Saken oversendt fra Spesialenheten for administrativ behandling mangler i innsendelsen

**** 1 sak er sendt inn av både Oslo pd og PU. Bare Oslo pd har hatt lokal behandling av saken som gjaldt uklare ansvarsforhold mellom PU og Oslo pd. Saken er derfor ikke evaluert for PU

Spesialenheten legger ut dokumentasjon om sine avgjørelser på sin hjemmeside³. Fra denne dokumentasjonen ser vi at Spesialenheten har sendt 81 saker til administrativ vurdering i politidistriktene og særorganene i 2012 og 2013. I vårt saksutvalg mangler 22 saker som Spesialenheten rapporterer å ha oversendt til administrativ behandling i 2012 og 2013. Fire av disse er sakene fra Hordaland politidistrikt. Vi vet ikke hva som er grunnen til at vi ikke har mottatt de resterende 18 sakene, men det kan være et tegn på manglende oversikt,

³ Se <http://www.spesialenheten.no/AVGJØRELSE/Spesialenhetensavgjørelser/tabid/6784/Default.aspx>.

dokumentasjon og notoritet i behandlingen av sakene for administrativ behandling i politidistriktene og særorganene. Videre fremgår det av tabell 1 at 2 politidistrikter har sendt inn flere saker enn det Spesialenheten oppgir å ha oversendt. Det skyldes at noen saker som er registrert mottatt av politidistrikt/særorgan i 2012-2013, er behandlet av Spesialenheten i 2011. Vi har valgt å inkludere disse sakene i evalueringen. Totalt satt vi igjen med 62 saker til evaluering.

Som nevnt ble det brukt et standardisert evalueringsskjema i gjennomgangene av de 62 sakene. Evalueringsskjemaet bygger på skjemaet brukt i evalueringen av klagebehandlingen fra 2013, se POD (2013a). Dataene fra disse evalueringsskjemaene ble samlet inn og analysert. Evaluators foretok også en totalvurdering av hver sak basert på et utvalg kvalitetskriterier innenfor 3 kategorier:

- Saksbehandling/oversikt
 - Om saken var behandlet etter klageinstruksen
 - Om saken var ryddig og godt dokumentert
- Læringspunkter og tiltak
 - Om politidistriktet/særorganet hadde foretatt ytterligere interne undersøkelser
 - Om Spesialenhetens anbefalinger ble fulgt opp
 - Om distriktet hadde identifisert læringspunkter og egne tiltak
 - Om tiltakene stod i forhold til sakens alvorlighetsgrad
- I hvilken grad politimesteren/sjef for særorganet hadde vært engasjert i saken

3. FORDELING AV KLAGEFORHOLD PÅ ULIKE ÅRSAKSKATEGORIER

I de 62 sakene som er evaluert har vi identifisert 67 klageforhold (noen saker inneholdt med andre ord anmeldelse på flere forhold). Som allerede nevnt skal saker oversendt til administrativ behandling etter mottak i politidistriktene behandles i henhold til ”Instruks for behandling av henvendelser om kritikkverdige forhold utført i tjeneste i politi- og påtalemyndigheten”. Registreringsrutiner tilknyttet denne instruks fastlegger at klageforholdene skal registreres i en av 5 årsakskategorier; atferd, maktmisbruk, brudd på taushetsplikt, manglende oppgivelse av ID og saksbehandling/service.

Atferd

Klager på polititjenestepersonens atferd, som for eksempel uhøflig opptreden, ukorrekt handlemåte eller trakassering.

Sentrale bestemmelser i denne sammenheng er blant annet politiloven § 6 tredje ledd: *«Politiet skal opptre saklig og upartisk og med omtanke for personers integritet, slik at den som er gjenstand for inngrep fra politiet ikke utsettes for offentlig eksponering i større grad enn gjennomføringen av tjenestehandlingen krever»*, politiinstruksen § 3-1 fjerde ledd: *«Under tjenesteutøvelsen skal politimannen være sannferdig, saklig og upartisk»*, politiinstruksen § 3-1 siste ledd: *«Tjenesteutøvelsen skal alltid være basert på respekt for de grunnleggende menneskerettigheter og det enkelte menneskes verdighet»*, politiinstruksen § 4-1 første ledd: *«Politimannensandel skal være uklanderlig. Ellers skal det opptres slik både i og utenfor tjenesten at politimannen oppnår den respekt og tillit hos borgerne som stillingen krever»* samt politiinstruksen § 5-2: *«I tjenesten skal en politimann opptre med den ro og beherskelse som situasjonen krever. En politimann må ikke la seg provosere ved motstand eller fornærmelser. Uten en rolig opptreden kan han ikke opprettholde sin autoritet og vente nødvendig bistand og støtte fra den besindige del av publikum. Under tjenesteutførelsen er det ikke tillatt å bruke sårende eller andre upassende uttrykk. Likeså er alle slags skjellsord forbudt. En politimann skal opptre høflig mot enhver, og dersom noen ber om eller sees å trenge hjelp, skal det ytes den bistand tjenesten tillater og som politimannen ellers ser seg i stand til.»*

Maktmisbruk

Klager på politiets bruk av maktmidler (herunder bruk eller synlighet av skytevåpen, maglite, håndjern, hund osv.), klager på misbruk av stilling eller lignende forhold. Dette har sin bakgrunn i politiloven § 6 annet ledd: *«Politiet skal ikke ta i bruk sterkere midler uten at svakere midler må antas utilstrekkelige eller uhensiktsmessige, eller uten at slike forgjeves har vært forsøkt. De midler som anvendes, må være nødvendige og stå i forhold til situasjonens alvor, tjenestehandlingens formål og omstendighetene for øvrig»*, og politiinstruksen § 3-2 første og annet ledd: *«Politiet kan benytte makt under iverksettelse og gjennomføring av en tjenestehandling når dette følger av lov eller sedvane, og det ellers finnes klart nødvendig og forsvarlig i betraktning av situasjonens alvor, følgene for den maktanvendelsen rettes mot og forholdene for øvrig. (...) Med makt menes her tvangsmessige fysiske inngrep mot person, og mot fast eller rørlig eiendom i tilfelle der denne eiendom blir påført skade»*.

Brudd på taushetsplikt

Klager på hendelser der politiet har brutt sin taushetsplikt.

Sentrale bestemmelser om politiets taushetsplikt er blant å finne i politiloven § 20 første ledd: *”For politiets behandling av opplysninger til politimessige formål, jf. politiregisterloven § 2 nr 13, gjelder taushetsplikten i kapittel 5 og 6 i politiregisterloven. For politiets øvrige virksomhet gjelder forvaltningsloven §§ 13 til 13 f med de tillegg og begrensninger som følger av paragrafen her.”*, straffeprosessloven § 61a første ledd: *”Enhver som er ansatt i eller utfører tjeneste eller arbeid for politiet eller påtalemyndigheten, plikter å hindre at andre får adgang eller kjennskap til det han i straffesaker får vite om: 1) noens personlig forhold, 2) tekniske innretninger og framgangsmåter samt drifts- eller forretningsforhold som det vil være av konkurransemessig betydning å hemmeligholde av hensyn til den som opplysningen angår”* i tillegg til politiinstruksen § 5-5 første ledd: *«Enhver som er tilsatt i eller som utfører tjeneste for politiet plikter å hindre at andre får adgang til eller kunnskap om det han i arbeidet får vite om polititjenesten og organiseringen av denne i sin alminnelighet, med mindre opplysningene er alminnelig kjent eller alment tilgjengelige. Taushetsplikten gjelder også etter at vedkommende har avsluttet tjenesten. Opplysningene kan heller ikke utnyttes i egen virksomhet eller i tjeneste for andre»*.

Manglende oppgivelse av ID

Klager på polititjenesteperson som har nektet å oppgi sitt tjenestenummer eller som ikke har hatt synlig ID-nummer, jf. politiloven § 20 femte ledd: *”Den som har politimyndighet, skal under utøvelse av myndigheten ha politilegitimasjon med seg. Begrensninger i politimyndigheten skal fremgå av legitimasjonen. Tjenestemannen plikter, så langt tjenesteforholdene på stedet tillater det, å oppgi navn eller tjenestenummer og grad eller stilling når dette forlanges av den som tjenestehandlingen direkte angår. Den som ikke er i politiuniform, skal på forlangende fremvise politilegitimasjon såfremt han ikke er kjent av den som forlanger det”,* samt politiinstruksen § 5-4 første ledd: *«Under utøvelse av politimyndighet skal en politimann alltid ha politilegitimasjon med seg. På forlangende fra den person tjenestehandlingen direkte angår, plikter politimannen å opplyse grad og navn, men bare så langt tjenesteforholdene på stedet tillater dette. En politimann som ikke er i uniform plikter å legitimere sin politimyndighet, såfremt han ikke er kjent av den som forlanger det»*. Ifølge politiets uniformsreglement kapittel 1, punkt 12 skal ID-merket være plassert på høyre side på alle uniformseffekter som brukes ved publikumskontakt.

Saksbehandling/service

Dette er klager som gjelder manglende svar på henvendelser, manglende uttrykning, manglende oppfølging og prioritering av saker, lang ventetid på telefon eller ved personlig fremmøte, feilinformasjon, mangler ved politiets lokaler (for eksempel manglende teleslynge eller rullestolrampe) eller lignende saker.

De 67 klageforholdene i vårt saksutvalg fordeler seg på politidistrikt/særorgan og årsakskategori som vist i tabell 2.

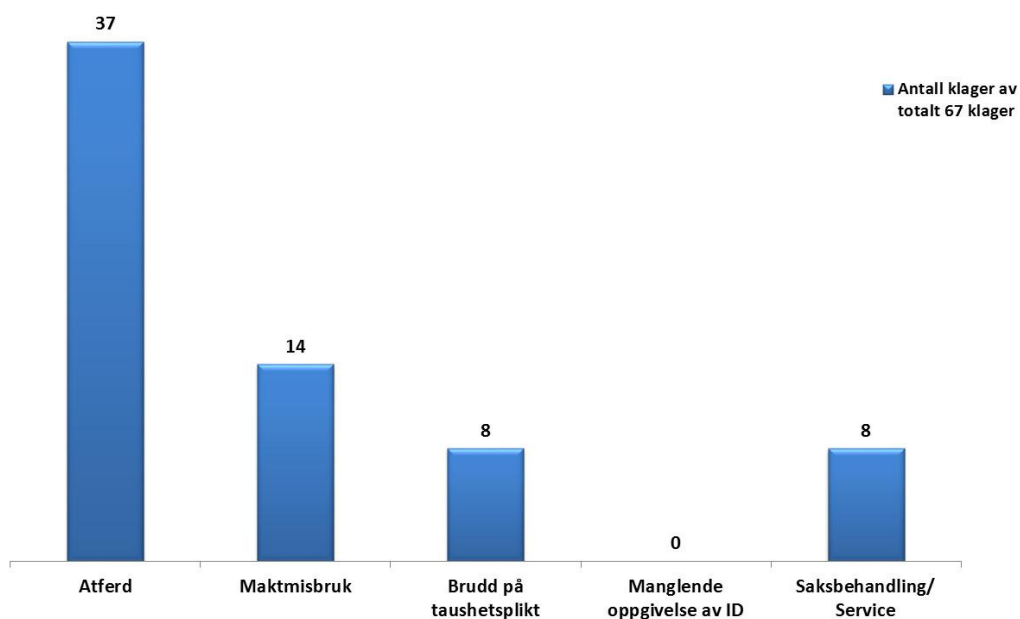
Tabell 2: Antall klageforhold fordelt på årsakskategori og politidistrikt/særorgan

	Atferd	Maktmisbruk	Brudd på taushetsplikt	Saksbehandling/ service
Agder pd	2	0	0	0
Follo pd	2	2	0	1
Gudbrandsdal pd	1	0	0	0
Haugaland&Sunnhordland pd	1	0	0	0
Hedmark pd	1	1	0	1
Midtre Hålogaland pd	0	0	1	0
Nord-Trøndelag pd	1	0	0	0
Oslo pd	12	4	1	2
Rogaland pd	4	0	0	0
Romerike pd	3	1	0	0
Sunnmøre pd	2	0	0	1
Søndre Buskerud pd	0	2	2	1
Sør-Trøndelag pd	3	2	0	1
Telemark pd	1	0	0	1
Vestfinnmark pd	0	1	0	0
Vestfold pd	1	0	0	0
Østfold pd	2	0	1	0
Kripos	0	0	3	0
Politiets utlendingsenhet	0	1	0	0
Utrykningspolitiet	1	0	0	0

37 av 67 klageforhold, tilsvarende om lag 55 prosent, går på polititjenestepersonens atferd, se figur 1. Dette stemmer godt overens med erfaringene fra evalueringen av politiets behandling av publikumsklager fra 2013 (POD 2013a) og årsrapporter for klager på politiet fra årene 2006-2013, som alle viser at flertallet av publikums klager havner i kategorien «Atferd»⁴.

⁴ Da forrige evaluering av saker oversendt til administrativ behandling (NOU 2009:12) ikke hadde fokus på innholdet i klagen kan vi ikke si noe om utvikling siden 2009 for denne faktoren.

Figur 1: Evaluerte saker fordelt på årsakskategorier

14 av 67 klageforhold, tilsvarende i underkant av 21 prosent, er klage på overdreven bruk av makt fra politiets side, mens rundt 12 prosent er klager på henholdsvis brudd på taushetsplikt eller klager på saksbehandling/service.

I evalueringsarbeidet var vi også interessert i å finne mer ut av hvilke problemområder klagen omhandler for eventuelt å kunne trekke ut læringspunkter fra disse. Vi foretok derfor en kvalitativ gjennomgang av de forskjellige sakene. Resultatene av denne presenteres i neste kapittel.

4. KVALITATIV GJENNOMGANG AV INNSENDE SAKER

Ved en gjennomgang av innholdet i klagesakene fant vi at problemområdene i noen grad gikk på tvers av de årsakskategoriene som ble benyttet i kapittel 3. De fire største problemområdene var:

1. Saker som omhandler feilaktig bruk av tvangsmidler
2. Saker som omhandler forhold i arrest
3. Saker som omhandler forhold rundt datasikkerhet og misbruk av informasjon
4. Saker som er et resultat av personlige feil/feilvurderinger og brudd på eksisterende rutiner

Feilaktig bruk av tvangsmidler

Rundt en tredjedel av sakene innenfor årsakskategoriene «Atferd» og «Maktmisbruk» kan sies å være knyttet til feilaktig bruk av tvangsmidler. Dette gjelder uhjemlede ransakinger (da spesielt gateransaking av narkotikamistenkte), manglende notoritet ved negativ ransaking, uhjemlede beslag, uhjemlet maktbruk og uhjemlet bortkjøring. Ved flere av disse sakene er "Forholdsmessighetsprinsippet"⁵ en viktig faktor som ikke synes å vektlegges nok. Kort oppsummert innebærer kravet til forholdsmessighet at det er et rimelig forhold mellom det politiet ønsker å oppnå med sin inngripen og den belastning tjenestehandlingen innebærer for den/de personer den rettes mot.

Det kan også synes som om det er noe manglende kunnskap om hjemlene for ransaking og bortkjøring. For å unngå disse sakene må politidistriktene og særorganene derfor ha et større fokus på hjemler for bruk av tvangsmidler i sin oppfølging av de ansatte.

Når det gjelder notoritet ved negative ransakinger⁶ har evalueringen avdekket en interessant problemstilling hvor Spesialenheten og Oslo politidistrikt har forskjellig oppfatning av hva som defineres som tilstrekkelig notoritet. Uavhengig av hvilket straffbart forhold som er pretendert, mener Spesialenheten at det skal skrives rapport om ransaking selv om det ikke blir funnet noe som kan beslaglegges. Kravet om rapport er nedfelt i straffeprosessloven § 199 annet ledd. For å få skrevet en slik rapport Spesialenheten sikter til, må det åpnes straffesak i politiets saksbehandlingssystem ved at det skrives en anmeldelse. Er først sak åpnet, må denne videre undergis påtalemessig behandling. Resultatet av behandlingen blir

⁵ De tre mest sentrale bestemmelsene hva gjelder forholdsmessighetsprinsippet og anvendelsen av dette er straffeprosessloven § 170 a, politiloven § 6 annet ledd, og politiinstruksens § 3-1. Den første bestemmelsen stiller krav om forholdsmessighet ved bruk av tvangsmidler (pågrep, fengsling, ransaking, beslag). De to andre bestemmelsene stiller tilsvarende krav til politiets tjenesteutførelse i sin alminnelighet.

⁶ Når begrepet "negativ ransaking" er brukt i forbindelse med sakene vi har gjennomgått, er dette i tilfeller hvor det er foretatt personransaking på grunnlag av mistanke om oppbevaring eller besittelse av narkotika, uten at ransakingen har gitt resultat i form av funn. Når sakene er brakt inn for Spesialenheten, er dette på ulike grunnlag (manglende hjemmel, utilbørlig opptreden osv.)

selvsagt i alle disse tilfellene en henleggelse. Oslo politidistrikt er enig med Spesialenheten i at behovet for notoritet i forbindelse med ransaking må ivaretas. Distriktet mener imidlertid at dette behovet i en del tilfeller kan ivaretas gjennom rapport i politiets operasjonslogg, og følgelig at den mer omstendelige varianten med å åpne straffesak ikke er påkrevet. Det er ikke innenfor rammene til denne evalueringen å konkludere i denne saken, men vi oppfordrer ledelsen i Politidirektoratet til å ta opp saken på et høyere nivå (Riksadvokaten) for avgjørelse. Det er ikke tilfredsstillende om det utvikler seg forskjellig praksis på dette området i de forskjellige politidistriktene og særorganene.

Arrestsaker

Rundt en femtedel av sakene innenfor årsakskategoriene «Atferd» og «Maktmisbruk» omhandler situasjoner i arrest. Det kan dreie seg om klager hvor arrestant føler seg urettmessig strippet før innsettelse. Det er ifølge arrestregelverket ikke anledning til å automatisk strippe alle før innsettelse i arrest. Behovet for stripping skal vurderes konkret i hver enkelt sak. Andre saker handler om at man ikke har forsikret seg om å kontrollere arrestant i nødvendig grad, eller at klær utlevert fra «lånekasse» ikke er sjekket opp i mot sikkerhetsaspektet (dvs. ikke fjernet snorer eller lignende). Flere saker viser også at man har for dårlig notoritet på hva som er blitt gjort i arresten. Kort oppsummert bærer disse sakene preg av at regimet for arrest i mange tilfeller har et forbedringspotensial, og disse punktene har også arresttilsynet påpekt gjentatte ganger i sine årsrapporter (POD 2014, POD 2013b og POD 2012).

Datasikkerhet/Misbruk av informasjon

Flere saker fra kategoriene «Atferd», «Maktmisbruk» og «Brudd på taushetsplikt» kan karakteriseres som problemer med datasikkerhet eller misbruk av informasjon. Noen av disse sakene omhandler misbruk av registeropplysninger. Dels handler disse om tjenstepersoner som tar ut informasjon til privat nytte, dels tilfeller der informasjonen er tatt ut for å deles med utenforstående. Reglene og rutinene i politidistriktene og særorganene er klare på dette punktet, og sakene kan bare unngås ved at alt personell påminnes om sin taushetsplikt.

Vi ser også at flere saker viser hvor sårbare vi er blitt med bruk av elektroniske hjelpemidler og nettbaserte lagringsløsninger. I en sak for eksempel ble tjenstemobil koblet opp mot privat PC hvilket førte til at sensitiv informasjon automatisk ble overført. Politidistriktet hadde ingen retningslinjer for bruk av tjenestetelefon. Det finnes, så vidt vi har kunnet bringe klarhet i, ingen nasjonale retningslinjer for bruk av tjenestetelefon/PC eller bruk av privat telefon/PC i tjeneste.

En del saker sendes til administrativ behandling for gjennomgang av rutiner vedrørende sletting av videoovervåkningsopptak fra politiets celler. Per i dag skal slike opptak slettes automatisk innen 48 timer med mindre straffeprosessloven kommer til anvendelse, eller det ved løslatelse foreligger klage fra den innsatte på arrestoppholdet og vedkommende samtykker i at opptak oppbevares til bruk for klagebehandlingen, jf. Politidirektoratets rundskriv 2006/014 pkt. 2.3. Videoopptaket kan i slike tilfeller sikres i påvente av eventuell etterforskning eller klagebehandling. I følge samme rundskriv pkt. 2.3 siste setning skal

politidistriktene ha lokal instruks som regulerer lagring og sletting av lyd- og billedopptak. I vårt saksutvalg ser vi flere eksempler der det synes å mangle tilstrekkelig klare rutiner for lagring/sletting/sikring av videoopptak og bilder som vurderes å kunne medføre etterspill. Dermed kan viktige opptak bli slettet før saken blir anmeldt eller beskjed om sikring mottas.

Personlige feil og rutinesvikt

Mange saker gjelder unøyaktighet eller personlige feil hos tjenesteperson. Dette gjelder innenfor alle årsakskategoriene. Regler og rutiner for angjeldende sak er klare, men ikke fulgt. Dette gjelder for eksempel saker der tjenestevåpen ikke er forsvarlig håndtert eller oppbevart. Politiyrket innebærer et stort individuelt ansvar og stor grad av frihet. Mange avgjørelser skal tas og mange bedømminger gjøres, ofte på meget kort tid. Personlige feil og regelbrudd vil derfor oppstå fra tid til annen. Bedre oppfølging, oppdatering av kunnskap og drilling av gjeldende instruks og rutiner er tiltak som kan redusere antallet feil som gjøres.

I tillegg til disse 4 hovedproblemområdene ser vi at de åtte sakene innen årsakskategorien «Saksbehandling/service» i stor grad dreier seg om to forhold; lang saksbehandlingstid på anmeldte forhold (herunder også mangelfulle rutiner for oppfølging av eldre saker) og manglende oppfølging av henvendelse til politiets operasjonssentral.

5. BRUK AV INSTRUKS FOR KLAGEBEHANDLING

I «Instruks for behandling av henvendelser om kritikkverdige forhold utført i tjeneste i politi- og lensmannsetaten», fastsatt av Justisdepartementet 21.11.2005 heter det i §1 Anvendelsesområdet:

«Instruksen regulerer behandling av henvendelser fra publikum om påståtte kritikkverdige forhold i utført tjeneste i politi- og lensmannsetaten. Instruksen kommer ikke til anvendelse for klager som gjelder:

- Tjenesteutøvelse hvor det hevdes at en ansatt i politiet eller påtalemyndigheten har begått straffbare forhold. *Instruksen gjelder likevel for behandling av saker oversendt fra Spesialenheten for politisaker i medhold av påtaleinstruksen § 34-7 annet ledd for administrativ vurdering»* (POD 2005)(vår uthevelse).

Det er med andre ord klart at saker oversendt politidistrikter og særorganer for administrativ behandling skal behandles etter klageinstruksen. Med instruksen følger også rutiner for registrering og rapportering fastsatt av Politidirektoratet som legger føringer for saksbehandlingen. Saken skal blant annet registreres i saksbehandlingssystemet som klagesak, og innregistreres i en av 5 årsakskategorier («Adferd», «Maktmisbruk», «Brudd på taushetsplikt», «Manglende oppgivelse av ID», «Saksbehandling/Service»)⁷.

Vår gjennomgang av de innsendte sakene fra 2012 og 2013 viser at ingen politidistrikt eller særorgan behandler saker for administrativ vurdering i henhold til instruksen for klagebehandling, og de tilhørende registreringsrutiner. Det virker ikke som om politidistriktene/særorganene er klar over at instruksen gjelder i denne type saker. Instruksens §3 Saksbehandling legger for eksempel opp til at klager skal ha underretning om klagesakens utfall. Vi finner nesten ingen dokumentasjon på at anmelder har blitt underrettet om politidistriktets/særorganets behandling av saker oversendt for administrativ behandling. Et unntak her er Oslo politidistrikt som har hatt møter med en interessegruppe (Folk er folk) der de har diskutert saker gjeldende romfolket i Oslo.

Selv om eksisterende instruks skal følges, har vi i vår saksgjennomgang observert at i noen tilfeller er instruksen lite egnet for denne typen saker. Det gjelder for eksempel når Spesialenheten på eget initiativ starter etterforskning av en sak (for eksempel etter medieoppslag). I disse tilfellene finnes det ingen klager som politidistriktet/særorganet kan kommunisere med. Lang saksbehandlingstid i saker etterforsket av Spesialenheten gjør at klageinstruksens krav til saksbehandlingstid heller ikke lar seg oppfylle i alle tilfeller. I tillegg ser vi at det kan være problematisk å registrere disse sakene og tilhørende dokumenter i DocuLive (saksbehandlingssystemet for klagesaker). Saksmappen inneholder ofte straffesaksdokumenter som ikke skal registreres i DocuLive. Vår anbefaling er derfor at instruksen og dens tilhørende rutiner for saksbehandling og registrering følges i så stor grad som praktisk mulig. Det kan være nødvendig å spesifisere registreringsrutinene noe, for eksempel ved at man ved registrering først må velge mellom to alternativer; «Klagesak» eller «Oversendt fra Spesialenheten for administrativ behandling» og siden innregistrere saken i årsakskategori.

⁷ Se kapittel 3 «Fordeling av klageforhold på ulike årsakskategorier»

6. POLITIDISTRIKTENES, SÆRORGANENES OG POLITIDIREKTORATETS BEHANDLING AV SAKENE

Finstadutvalget påpekte i sin gjennomgang av saker oversendt til administrativ behandling at *«Innhenting av datamaterialet til denne rapporten ble vanskeliggjort av at svært mange av politidistriktene hadde problemer med å finne frem til sakene som var sendt tilbake til administrativ vurdering fra Spesialenheten»* (NOU 2009:12, side 279). Som tabell 1 (side 7) viser fant vi i denne evalueringen mangler i saksoverføring i 12 av 31 politidistrikt/særorgan, og vi mangler 22 av de 81 sakene Spesialenheten oversendte til politidistriktene for administrativ behandling i perioden 2012 og 2013. At 27 % av sakene mangler til evaluering kan tyde på at det fortsatt er for lite notoritet og oversikt over disse sakene i politidistriktene⁸.

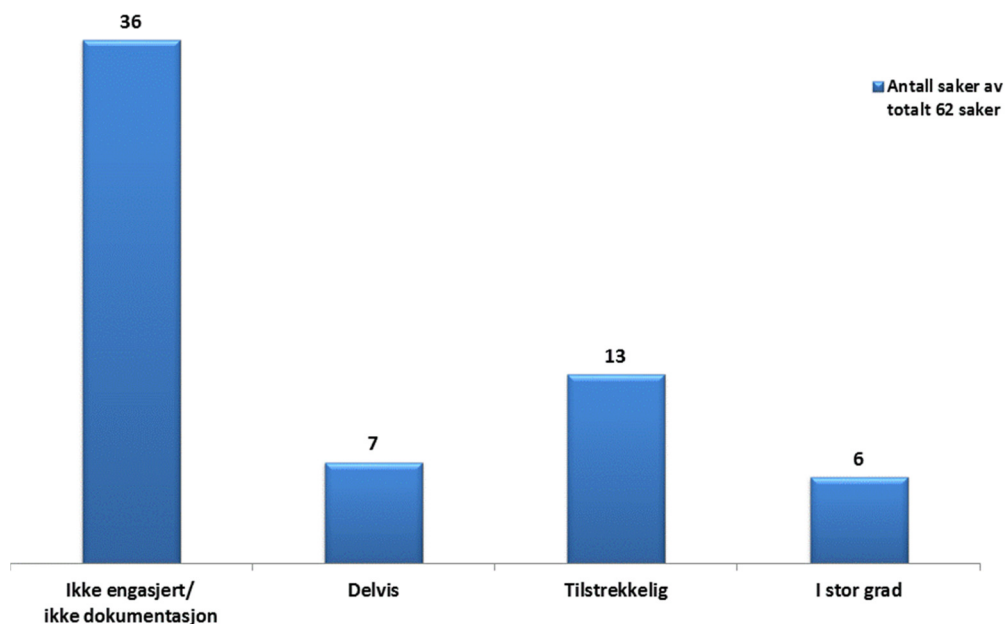
I tillegg til saksdokumentene skulle politidistriktet/særorganet også sende inn en kort redegjørelse av hvilken oppfølging saken har fått internt i politidistriktet/særorganet, herunder eventuelle tiltak og endringer i rutiner og systemer. Disse redegjørelsene beskriver at sakene for administrativ behandling stort sett får en god og grundig behandling. Sakene diskuteres i ledermøter, og det gjennomføres tiltak basert på klagen og Spesialenhetens vurderinger og anbefalinger. På den andre siden ser vi at det er for lite system og orden i saksdokumentene, og manglende dokumentasjon på hvilke tiltak som er iverksatt. Telemark politidistrikt skiller seg ut på dette området med et godt dokumentert saksbehandlingssystem som kan tjene til etterfølgelse for andre politidistrikter.

Vi kan med andre ord si at politidistriktene og særorganene synes å være langt flinkere til å sette i verk tiltak og ta lærdom av disse sakene enn det saksdokumentene tilsier. Politidistriktene og særorganene burde imidlertid ha et system for internkontroll på disse sakene som gir bedre notoritet og etterprøvbarhet.

Når det gjelder politimesters involvering i sakene ser vi at saksdokumentene i 26 av de 62 sakene (eller nærmere 42 %) gir tilstrekkelig informasjon til å foreta en vurdering, se figur 2. Av disse 26 sakene er politimester involvert i tilstrekkelig eller stor grad i 19 saker.

⁸ Finstadutvalget presenterer ikke tallmateriale for sitt funn og det er derfor vanskelig å si noe konkret om utviklingen siden 2009

Figur 2: I hvor stor grad er politimester engasjert i behandlingen av saker oversendt fra Spesialenheten for administrativ behandling i politidistriktet?

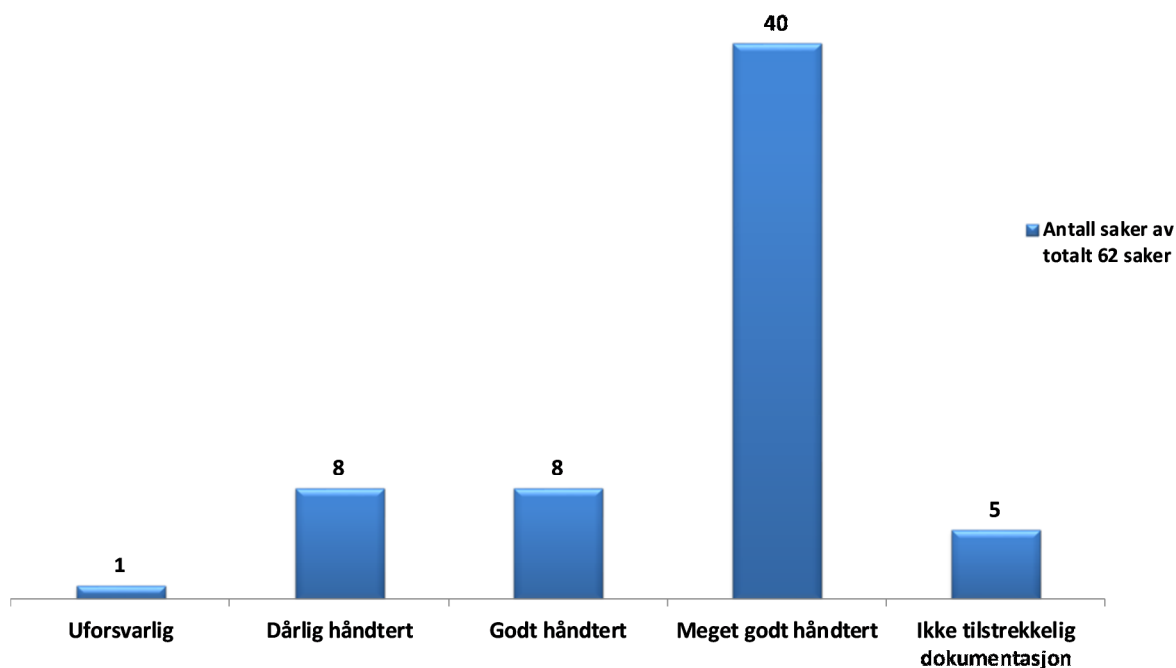

Vi har også i noen få saker sett at politimester ikke er tilstrekkelig involvert, men en stor utfordring for denne evalueringen har vært at i flertallet av sakene vi har fått inn fremgår ikke politimesters involvering av saksdokumentene. Finstadutvalget påpekte i NOU 2009:12 at politimester var involvert i sakene i ulik grad. Det er nok fortsatt til en viss grad tilfellet i dag, men på grunn av manglende dokumentasjon er det vanskelig for oss å komme med noen konklusjoner.

Evalueringsgruppen vil understreke viktigheten av at politimester er involvert i og orientert om disse sakene. I disse sakene har det vært mistanke om kriminelle handlinger fra ansatte, og politimestrenes arbeidsgiveransvar må fremheves i denne sammenhengen. Instruksen for klagebehandling legger for øvrig også føringer på at klagene skal sluttbehandles/avgjøres av politimester eller sjef for særorgan. Fra evalueringen av klagebehandlingen i 2013 (POD 2013a) vet vi at saker fra Spesialenheten (da også inkludert de som er oversendt for administrativ behandling) ofte tas opp som eget punkt på dagsordenen på ledermøtene i politidistriktene. Politimestrene er sannsynligvis med andre ord mer orientert og delaktige i arbeidet med disse sakene enn det våre data nå viser.

Som allerede nevnt er vårt inntrykk etter gjennomgangen av sakene for administrativ behandling at de stort sett får en god og grundig behandling, se figur 3. I 57 av de 62 sakene vi evaluerte var dokumentasjonen tilstrekkelig til at en totalvurdering av hvordan prosessen var håndtert ble gitt. Gitt evalueringsgruppens kriterier for behandling, se kapittel 2.3, ser vi at et stort flertall av sakene ble meget godt håndtert i politidistriktet eller særorganet.

Figur 3: Totalinntrykk av hvordan sakene er blitt håndtert i politidistriktet/særorganet

Det gjennomføres også til en stor grad tiltak etter gjennomgang av saker for administrativ behandling, se tabell 3.

Tabell 3: Gjennomførte tiltak

	Følger Spesialenhetens anbefalinger	Utformer egne tiltak	Ingen tiltak dokumentert
Delvis	6	10	
Tilstrekkelig grad	28	20	
I stor grad	7	3	
Sum	41	33	11

Selv om vi har lite dokumentasjon i mange saker⁹ ser vi at Spesialenhetens anbefalinger følges i et stort flertall av sakene (41 av de 51 sakene hvor vi har dokumentasjon). Politidistriktene og særorganene utformer også i stor grad egne tiltak, både som supplement til Spesialenhetens anbefalinger og som selvstendige tiltak der Spesialenheten ikke har kommet med anbefalinger. I gjennomgangen av saksdokumentene ser vi ofte at tiltak er gjennomført før saken er ferdigbehandlet i Spesialenheten. Dette tyder på at politidistriktene og

⁹ Vi vil her gjøre oppmerksom på at mange saker fra Oslo politidistrikt faller inn i kategorien «Ingen dokumentasjon» fordi vi har dokumentasjon på forslag til tiltak fra saksbehandler, men ingen dokumentasjon på om tiltakene er gjennomført.

særorganene nå har et mer aktivt forhold til erfaringslæring, og i langt større grad evaluerer uønskede hendelser og ser på hva som kan gjøres for å unngå disse i fremtiden.

Politidirektoratet mottar kopi av alle saker som Spesialenheten sender til politidistriktene og særorganene for administrativ behandling. Frem til nå synes det som om politidirektoratets behandling av disse sakene begrenser seg til arkivering av sakene og sporadisk oppfølging av eventuelle gjennomførte tiltak. Det ligger et potensial for å trekke ut nasjonal læring i Politidirektoratets behandling av sakene. Et system bør på plass slik at Politidirektoratet blir satt i stand til å ta tak i prinsipielle saker med generell interesse, for derigjennom å se på behov for endrings- og utviklingsarbeid for politiet generelt. Politidirektoratet burde også fange opp saker som påkaller utspill fra andre aktører som for eksempel Riksadvokaten.

For øvrig anser arbeidsgruppen at tilsvarende bør gjelde for ordinære klagesaker¹⁰ hvor det foreligger læringspunkter på prinsipielt eller nasjonalt nivå.

¹⁰ Klager på politiet uten at det er pretendert å foreligge straffbare forhold

7. LÆRINGSPUNKTER

Nedenfor er det satt noen læringspunkter for funn i rapporten.

1. Politidistrikt og særorgan behandler sakene for administrativ behandling i henhold til instruksen for klagebehandling, og de tilhørende registreringsrutiner. Det virker ikke som om politidistriktene/særorganene er klar over at instruksen gjelder i denne type saker.
 - a. Det må presiseres overfor politidistriktene og særorganene at disse sakene skal inn i klagesporet etter mottak fra Spesialenheten og at instruksen må følges så langt det lar seg gjøre.
 - b. Det må vurderes om registreringsrutinene må tilpasses for bruk på begge typer klagesaker (rene publikumsklager og saker fra Spesialenheten).
2. Vi ser få tegn til at politidistriktene/særorganene kommuniserer sine avgjørelser i disse sakene (for eksempel hvilke tiltak som er blitt satt i verk) til anmelder/klager. Anmelder får informasjon om at saken er oversendt politidistriktet/særorganet for administrativ behandling via Spesialenhetens påtalevedtak, men hører siden ingenting om saken. For den som føler seg utsatt for et overtramp fra politiets side vil det være viktig å få vite om det faktisk skjer endring i politiets handlemåte. Kommunikasjon med anmelder/klager har derfor potensielt stor betydning for omdømmet til politiet. Det bør derfor bli en rutine at politimester informerer anmelder/klager om sakens videre behandling og om eventuelle tiltak som blir satt i verk.
3. Det er for lite system og orden i dokumentene og manglende dokumentasjon for hvilke tiltak som er iverksatt.
 - a. Det bør utarbeides en felles sjekkliste for behandling av publikumsklager og saker for administrativ behandling (forslag til slik liste vedlagt i Vedlegg 1)
 - b. Politidistriktene bør også vurdere om de skal innføre «forside» til saksmappene for disse sakene. (Eksempel på slik forside fra Telemark politidistrikt er vedlagt i Vedlegg 2)
4. Politidirektoratet må i større grad ta tak i prinsipielle saker/saker med generell interesse, og se på behov for endrings og utviklingsarbeid. Det ligger et potensial for læring og forbedring av polititjenesten i disse sakene, og de bør derfor gå inn i Politidirektoratets systemer for erfaringslæring.

8. REFERANSELISTE

NOU 2009:12	<i>Et ansvarlig politi. Åpenhet, kontroll og læring.</i> Oslo: Departementenes servicesenter – Informasjonsforvaltning 2009.
POD (2005)	<i>Instruks for behandling av henvendelser om kritikkverdige forhold utført i tjeneste i politi- og lensmannsetaten.</i> Oslo: Politidirektoratet 2005.
POD (2012)	<i>Årsrapport Tilsynsvirksomheten 2011.</i> Oslo: Politidirektoratet 2012.
POD (2013a)	<i>Evaluerings av behandlingen av klager over kritikkverdige forhold begått i tjenesten i politi- og lensmannsetaten.</i> Oslo: Politidirektoratet 2013.
POD (2013b)	<i>Årsrapport Tilsynsvirksomheten 2012.</i> Oslo: Politidirektoratet 2013.
POD (2014)	<i>Årsrapport Arresttilsyn 2013.</i> Oslo: Politidirektoratet 2014.
Rundskriv 2006/014	<i>Bruk av politiarrest.</i> Oslo: Politidirektoratet 2006
Spesialenheten for politisaker (2014)	<i>Årsrapport 2013.</i> Hamar: Spesialenheten for politisaker 2014.

9. VEDLEGG

Vedlegg 1. Forslag til sjekkliste

1. Når saken kommer inn rubriseres den enten som ren klagesak eller sak for administrativ behandling.
2. Journalføres med arkivkode (Adferd, Maktmisbruk, Brudd på taushetsplikt, Manglende oppgivelse av ID, Saksbehandling/service)
3. Politimesteren avgjør hvem som skal forestå saksforberedelse
4. Saksforbereder oppretter sak og lager dokumentliste
 - a. Oppretter logg i DocuLive over hva som er gjort i saken til hvilket tidspunkt
 - b. Dersom saksbehandlingen antas å ta mer enn 1 mnd skal klager varsles
5. Saksbehandler innhenter all nødvendig informasjon, setter opp læringspunkter/forslag til tiltak og foreslår avgjørelseskode
6. Saksbehandler utarbeider forslag til svarbrev (se for eksempel på maler på KO:DE). Svarbrev oversendes politimester for endelig avgjørelse. Svarbrevet skal inneholde
 - a. Kort redegjørelse for hva klagesaken handler om
 - b. Politimesterens syn på saken og avgjørelse
 - c. Må redegjøre for eventuelle tiltak som er iverksatt, innen taushetspliktens grenser.
7. Politimester vurderer saken og tar endelig avgjørelse. Svarbrev underskrives og sendes klager. Avgjørelseskode (sekundærkode) føres i DocuLive
8. Tiltak og læringspunkter defineres og gjennomføres i politidistriktet.
9. Tiltak og læringspunkter nedfelles i loggen i DocuLive

24

[illegible]